

بررسی اشتغال زنان از دیدگاه اسلام و روانشناسان غربی

<?xml encoding="UTF-8">

بسم الله الرحمن الرحيم و صلي الله علي محمد و آله الطاهرين

يکي از سؤالات و مباحثي که در سال‌هاي اخير در جامعه ما مطرح بوده است، بحث از توانايي و کارآمدي زنان و حضور فعال آن‌ها در عرصه‌هاي اجتماعي و سياسي است. مسئله اشتغال زنان به کارهاي اجتماعي، قضاوت زنان، پليس زن و غيره از جمله مباحث مورد توجه و جنجال برانگيز در گذشته و حال بوده و هست.

در اين ميان عده اي از مديران و مسئولان کشور به استناد

برخي از آموزه‌هاي ديني که ديده يا شنیده‌اند و با توجه به حضور زنان در تمام عرصه‌ها در کنار مردان در بسياري از کشورها، معتقدند که تفاوت چنداني بين زن و مرد در انجام مسئوليت‌ها و مديریت‌هاي اجتماعي وجود ندارد و زنان هم مثل مردان بايد به دنبال مشاغل اجتماعي و تامين درآمد از اين طريق باشند و آن را يك ارزشی براي زنان مي‌دانند. اين عده ناخواسته تحت تأثير تفکرات فمينيستي که هم‌اکنون در بسياري از کشورهای جهان حاکم است، قرار گرفته‌اند و براي اينکه مورد اعتراض و محکوميت برخي از سازمان‌هاي بين المللي دفاع از حقوق زنان قرار نگیرند و خود را هماهنگ و شبیه کشورهای مترقي نشان بدهند، زنان را تشويق به ادامه تحصيلات عالي به جهت اشتغال به مشاغل اجتماعي مي‌کنند، و حتي برخي از مسئوليت‌ها و مديریت‌هاي اجتماعي را به زنان محول کرده‌اند. در طرف مقابل عده‌اي بر اثر برداشت سطحي از برخي از آیات و روايات و تعصب و افکار خشک و متحجرانه، منکر توانمندی‌هاي زنان در اين امور هستند و حتي نسبت به رانندگي زنان، حساسيت منفي نشان مي‌دهند و وظائف زنان را فقط در چهارچوب خانه تعريف مي‌کنند.

از آنجايي که طبق فرمايش اميرمؤمنان علي عليه السلام، انسان‌هاي جاهل در هر مسئله‌اي يا افراط و زياده‌روي مي‌کنند و يا تفريط و کوتاهي مي‌کنند[۱]، به نظر مي‌رسد که گروه اول، دچار افراط و زياده‌روي در مورد بانوان شده‌اند و بر اثر جهل و ناآگاهي نسبت به مباني ديني و عدم شناخت از طبيعت و سرشت زنان، و به علت خود باختگي فرهنگي در برابر تفکرات غربي و مرعوب شدن در مقابل سازمان‌هاي مدعي حمايت از حقوق زنان، برخي از مسئوليت‌ها و مديریت‌هاي اجتماعي را که در حيطه و مسئوليت و توانايي مردان است را به زنان واگذار کرده‌اند. اين عده با نادیده گرفتن رسالت مهم و ارزشمند بانوان- که همان مديریت خانه و رسيدگي به امور منزل، تربيت نسل آینده و ايجاد محبت و گرمي در کانون خانواده است- مقام و منزلت زن را چنان پائين آورده‌اند که از او توقع و انتظار يك کارگر يا کارمندی با حقوق ناچيز را دارند و به راستي که در حق زنان و بانوان عظيم الشان جامعه ما ظلم و بي‌عدالتي روا مي‌دارند.

اگر در گذشته زنان از تمام حقوق انساني خود محروم بودند و بمانند يك برده و حيوان با او رفتار مي‌شد و زنان

موجودي پست و بي‌ارزش به شمار مي‌آمدند و آن گونه در حق زنان، ظلم و ستم روا مي‌داشتند، در قرن بيستم نيز با بي‌توجهي به طبيعت و ويژگي‌هاي زنان و بي‌ارزش نشان دادن وظائف خانوادگي و كشاندن زن به جامعه و استفاده ابزاري از آنان، ظلم و خيانت ديگري را به زنان کرده‌اند. اجازه بدهيد توجه شما به آرزوهاي قلبي يك زن غربي جلب كنم، آني رود يكي از نويسندگان مشهور انگلستان است. او مي‌گويد:

«اي كاش كشور من مانند كشورهاي اسلامي مي‌بود كه زنان با پوشش و عفت، آسوده‌ترين زندگي را دارند. اين براي انگلستان يك ننگ است كه دخترانش به خاطر آميختگي با مردان در مشاغل اجتماعي به رذالت كشيده شوند. چه مي‌شود ما را كه سعي نمي‌كنيم وظائف و مسئوليت زنان ما، هماهنگ با فطرت و طبيعت آنان باشد يعني همان خانه‌داري و تربيت فرزند و كارهاي مردانه را به مردان واگذار كنيم تا شرافت و ارزش زنان را به دست آوريم.» [ii]

اگر زنان غربي همواره به دنبال حقوق تضييع شده خود باشند، حق دارند زيرا نه مسيحيت حقوق آنها را تامين کرده و نه قوانين و آداب و رسوم غرب، اما چنين زحمتي از دوش زنان مسلمان برداشته شده است، زيرا به راستي اسلام، تمام نيازهاي روحي، جسمي و عاطفي زنان را با توجه به طبيعت و سرشت، زنان برآورده کرده است. در حال حاضر كشور سوئد، از نظر قوانين مربوط به ارتقاي حقوق زن در جهان غرب، رتبه اول را دارد و بخش عظيمي از زنان، شاغل و حقوق‌بگير هستند. ولي جالب است كه بدانيم درصد زنان در مديريت‌ها به اندازه صفر است و از زنان در مشاغل پائين آن هم با حقوقي ناچيز، بيگاري كشيده مي‌شود و آمار بسيار بالاي طلاق و فرزندان نامشروع، از هم پاشيدگي كانون خانواده، آزار و آزادي‌هاي جنسي بي حد و حساب و زندگي مشترك بدون ازدواج، ارمغان چنين تفكري است. [iii]

ادعاي اصلي ما در اين نوشتار اين است كه طبق آيات و روايات فراوان و بر اساس نظريات برخي از روانشناسان و دانشمندان و با عنايت به ويژگي‌ها و خصوصيات جسمي و روحي بانوان ثابت كنيم كه بهترين و مهمترين نقش زنان در جامعه، همانا نقش همسري و مادري است كه در آموزه‌هاي ديني، بسيار ارزشمند و مقدس شمرده شده است و زن مي‌تواند از اين طريق به كمال خود برسد. و تشويق زنان به اشتغالات اجتماعي بدون قيد و شرط و محوّل كردن مشاغل گوناگون به آنها و سپردن مديريت‌ها به زنان خصوصاً مديريت‌هاي كلان نه تنها خدمتي به زنان نيست بلكه خيانت و ظلمي بزرگ به آنان و به كل جامعه بشري است.

ما براي اثبات اين ادعا، دلايل مختلفي از آيات و روايات و نظرات انديشمندان را ذكر مي‌كنيم و ضمن دعوت همه خوانندگان به مطالعه اين نوشتار، قضاوت منصفانه را به عهده آنان مي‌گذاريم و سعي خواهيم كرد كه از اطاله كلام پرهيزيم تا موجب خستگي و ملالت نشود.

قبل از آنكه به مسئوليت‌ها و وظائف و رسالت اصلي زنان بپردازيم، لازم است كه با خلقت و آفرينش زن و مقام و منزلت آنان در آيات و روايات به طور مختصر آشنا شويم.

الف) خلقت و آفرينش زن

در منطق قرآن، زن بمانند مرد، يك انسان تمام عيار است و هيچ تفاوتی میان مرد و زن در اصل خلقت وجود ندارد. هر دوي آنها از يك حقيقت آفريده شده‌اند.

خداوند در قرآن مي‌فرمايد: اي مردم، ما شما را از يك مرد و زن آفريديم.... همانا گرامي‌ترين و برترين شما نزد

خداوند، با تقواترین شماسست. [iv] و در جای دیگر می‌فرماید: شما را از يك حقيقت واحدي آفریدیم [v] و یا اینکه می‌فرماید: همه شما (چه مرد و چه زن) را از خاك آفریدیم و به خاك برمی‌گردید [vi] طبق نظر اکثر مفسرین شیعه، آفرینش حوا علیها السلام همانند آفرینش حضرت آدم علیه السلام، مستقل بوده است و اینطور نبوده است که حضرت حوا از باقیمانده یا از دنده چپ حضرت آدم باشد. امام صادق علیه السلام به یکی از یاران خود به نام زراره می‌فرماید: آیا خداوند قدرت نداشت که برای آدم، همسری از غیر دنده او بیافریند؟ آنگاه آن حضرت فرمودند: خداوند هر کدام از آدم و حوا را از گل آفرید. [vii]

خلاصه مطلب آن که زن و مرد هر دو انسانند و طبعاً باید از يك چیز آفریده شده باشند و در قرآن هیچ اثری از اینکه زن، از جنس پست‌تر آفریده شده باشد و یا خلقت زن، طفیلی مرد باشد، و یا زن را موجودی شر و بد یا عنصر گناه معرفی کند، وجود ندارد.

ب) مقام و منزلت زن در قرآن و روایات

برخلاف بسیاری از اقوام و ملل جهان در گذشته و حال و حتی برخلاف عقیده و نظر یهودیان و مسیحیان که زن را موجودی بد و شرّ و عنصر گناه و فساد معرفی می‌کنند، اسلام، زنان را در مقام و منزلتی والا و ارزشمند قرار داده است. مقام زن در اسلام به حدی است که سومین سوره مفصل قرآن به نام «النساء» نامیده شده است و در ده سوره دیگر به مسائل مربوط به حقوق و منزلت زن اشاره شده است و همه جا در خطاب‌های عام قرآن، زنان مورد خطاب هستند.

اسلام، زن را به عنوان رکن مهم زندگی و متمم حیات انسانی و عضو مهم و موثر جامعه بشری قلمداد می‌کند و او را در رأس امری عظیم قرار داده است که همان تولید و تربیت نسل بشر است. یعنی در دامن زن است که انبیاء الهی و اولیاء و بزرگان برای خدمت به بشریت، تربیت می‌شوند. امام امت (ره) در جمله معروفی که از ایشان نقل شده فرمودند: «از دامن زن است که مرد به معراج می‌رود».

قرآن کریم از برخی از زنان بزرگ، با تجلیل فراوان یاد می‌کند حضرت آسیه همسر فرعون و حضرت مریم (سلام الله علیها) را به عنوان يك الگو و سرمشق برای همه مومنان معرفی می‌نماید. [viii] و در جای دیگر، حضرت مریم (سلام الله علیها) را همانند یکی از پیامبران بزرگ الهی مورد خطاب قرار می‌دهد و می‌فرماید:

ای مریم، همانا خداوند تو را برگزیده و تو را پاک کرد و تو را بر تمام زنان عالم برتری داد. [ix]

در قرآن کریم، زنان با مردان با القاب مساوی و همسان یاد شده‌اند که بر نقش و جایگاه هر يك در جامعه و مساوی بودن آنها در اصل تکلیف تأکید شده است:

همانا مردان و زنان مسلمان و مردان و زنان مومن و مردان و زنان عبادت کننده و مردان و زنان راستگو و...

خداوند برای همه آنها مغفرت و اجر بزرگی آماده کرده است. [x]

همچنین به معاشرت و رفتار پسندیده و مناسب با زنان توصیه شده است. زن و مرد در بهره‌مندی از کسب و تلاش و پاداش عبادات و الزام به تکالیف یکسان و مساوی هستند و زن می‌تواند مانند مرد، مستقلاً اراده کند و مستقلاً کار کند و مالک نتیجه کار و تلاش خود شود، قرآن در این زمینه می‌فرماید:

مردان و زنان، هر کدام بهره‌ای از کوشش‌ها و تلاش‌های خود دارند. [xi]

هیچ تفاوتی در مقررات کلی و جزئی و اصول عقاید و فروع آن میان زن و مرد نیست و در واجبات فردی مثل نماز و روزه یا واجبات اجتماعی مانند حج و امر به معروف و نهی از منکر و اقتصادی مانند خرید و فروش، تفاوتی بین

زن و مرد نیست و زنان در حق تحصیل و انتخاب رشته تحصیلی، مالکیت، انتخاب محل سکونت و مانند آن، مستقل و خودکفا و آزاد هستند.

این قسمت را با ذکر چند حدیث و روایت در مورد ارزش و مقام و منزلت زن، متبرک و مزین می‌کنیم. پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله و سلم) فرمودند: بهترین اولاد شما، دختران هستند [xii] و در جای دیگری فرزندان دختر را حسنه و نیکی معرفی کردند که خداوند به واسطه آنها، به انسان ثواب می‌دهد [xiii] و فرمودند: اگر تحفه و هدیه‌ای برای اهل و عیال خود خریدید، اول به فرزندان دختر بدهید و هر کس دختری را خوشحال کند همانند این است که بنده‌ای از فرزندان اسماعیل را در راه خدا آزاده کرده است. [xiv]

پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله و سلم) می‌فرمودند: من فقط از دنیای شما عطر و زنان را دوست دارم [xv] و می‌فرمودند: نزدیک‌ترین شما به من در قیامت کسی است که با همسر خود به نیکی رفتار نماید [xvi] آن حضرت در جای دیگری فرمودند: بیشترین خیر و خوبی در زنان است.

رسالت و وظیفه اصلی زنان

اگرچه از نظر انسانی، هیچ تفاوتی میان زن و مرد نیست و زنان به مانند مردان، یک انسان تمام عیار، مستقل و مؤثر و ارزشمند هستند و در این زمینه، هیچگونه برتری و امتیازی بر همدیگر ندارند، اما با این وجود، دست توانمند آفرینش، با ایجاد یک سلسله خصوصیات و ویژگی‌های جسمی و روحی در زنان، وظایف و مسئولیت‌های خاصی را از آنها انتظار دارد و خداوند بزرگ برای ایجاد یک نظام احسن و اتم، وظایف خاصی را برای زنان تعریف و مشخص کرده است.

همانطور که می‌دانیم زنان از نظر جسمی، ظریف‌تر و لطیف‌تر از مردان هستند و از نظر روحی، دارای احساسات و عواطف سرشار و فراوانی هستند، خشونت و صلابت مردان با لطافت و ملایمت زنان، تعدیل و تکمیل می‌شود و زنان نسبت به مردان، محتاط‌تر، صبورتر و مذهبی‌تر هستند و علاقه آنها به خانواده و تدبیر امور منزل بیش از مردان است. کارهایی که نیاز به تفکر و تمرکز و توانایی جسمی زیادی دارد، زنان را خسته می‌کند و از عهده و توان آنها خارج است و بدون شک می‌توان گفت که بهترین و مهمترین نقش زنان در جامعه بشری با توجه به این ویژگی‌ها و بر اساس آموزه‌های دینی، همانا نقش همسری و مادری است و به جرأت می‌توان گفت که خداوند آنها را برای ایفای این دو نقش آفریده است و زنان می‌تواند با ایفای این دو نقش نه تنها به بالاترین قله کمال و قرب حقیقی برسند، بلکه می‌توانند بهترین و مؤثرترین و ارزشمندترین خدمت را به جامعه بشری ارائه دهند. همسری و مادری تا جایی مهم است که پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله و سلم) و اهل بیت علیهم السلام، جهاد زنان را در راه خدا، خوب شوهرداری کردن [و تربیت فرزند] می‌دانند [xvii] و حضرت زهرا (سلام الله علیها) که بهترین الگوی زنان مسلمان است از اینکه پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله و سلم) کارهای داخلی منزل را به او واگذار کردند و کارهای خارج از منزل را به عهده امیرمومنان علی علیه السلام گذاشتند، بسیار خرسند و خوشحال شدند. [xviii]

مردان در قرآن کریم به دلیل توانمندی‌های بیشتر جسمی و عقلی، سرپرست و نگهبان زنان برشمرده شده‌اند [xix] و به زنان پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) که الگوی زنان جامعه هستند، توصیه شده است که در خانه‌های خود بمانند و از هر گونه جلوه‌گری ناپسند و آشکار کردن زینت‌های خود در جامعه بپرهیزند. [xx] همچنین خداوند

در قرآن کریم می‌فرماید: زنان برای شما لباس هستند و شما برای زنان، لباس هستید. [xxi] یعنی همچنانکه لباس، باعث زینت و پوشش انسان در برابر سرما و گرما می‌شود و عیوب انسان را می‌پوشاند، زن و مرد باید باعث زینت یکدیگر شوند و ضمن اینکه عیوب یکدیگر را می‌پوشانند، همدیگر را حفظ و صیانت کنند. یکی از بهترین و مناسب‌ترین، تعبیرات قرآن از زنان، این است که زنان به مانند کشتزاری می‌مانند که باعث بقاء نوع بشر و تربیت نسل آینده هستند [xxii] نه وسیله‌ای برای هوسرانی و اطفای شهوات. در روایات اسلامی نیز به زیباترین شکل، وظایف و مسئولیت‌های ارزشمند زنان، اشاره شده است. در احادیث وارد شده است که زنان به مانند گل، لطیف و ظریف هستند ولی قهرمان نیستند [که بتوانند کارهای سخت و خارج از توان خود را انجام دهند]. [xxiii] در آموزه‌های دینی ما، گفتن اذان و اقامه، رفتن به جماعت و جمعه و حضور در تشییع جنازه، بلندگفتن تلبیه و... قضاوت کردن، از زنان، برداشته شده است و به ما توصیه شده است که ولایت و مدیریت‌ها به زنان سپرده نشود و در تصمیمات مهم، نباید با زنان مشورت کرد زیرا نظرات آنها استوار نیست. [xxiv] مگر زنانی که کمال عقلي آنها، ثابت شده باشد. در روایت دیگری، پیامبر اکرم (صلي الله عليه و آله و سلم) فرمودند: مردانی که خود را شبیه زنان می‌کنند و زنانی که خود را به شکل مردان در می‌آوردند و کارهای مردانه انجام می‌دهند، ملعون و از رحمت خدا به دور هستند. [xxv]

البته آیات و روایات دیگری در این زمینه وجود دارد که به جهت اختصار از آنها صرف نظر می‌کنیم. ملاحظه می‌کنید که رسیدگی زنان به امور خانه‌داری، شوهرداری، تربیت و فرزند تا چه اندازه از قداست و ارزش معنوی برخوردار است و مهمترین رسالت و وظیفه زنان در آفرینش، همین است. زیرا خداوند که سازنده و خالق زنان است، بهتر از هر کس می‌داند که چه وظایف و مسئولیت‌هایی از عهده و توان زنان برمی‌آید. متأسفانه برخی از زنان جامعه ما به دلیل ناآگاهی از ارزش و قداست وظایف خانوادگی و رسالت مادری و عدم شناخت مبانی دینی، به دنبال اشتغال و کارهای اجتماعی بدون قید و بند هستند و هدفشان از تحصیلات، به دست آوردن شغل و کاری برای کسب درآمد است و حاضرند که تن به هر کار و فعالیت اقتصادی و اجتماعی در خارج از منزل بدهند اگرچه درآمد ناچیزی داشته باشد و اشتغال را برای خود یک ارزش و کمال می‌دانند و کارها و وظایف همسری و مادری را نوعی تحجر و عقب ماندگی برای زن محسوب می‌کنند. تاسف بالاتر این است که برخی از مسئولان و مدیران کشور و متولیان امور فرهنگی جامعه از جمله صدا و سیما به این تفکر و عقیده باطل دامن می‌زنند و آن را تشویق و تبلیغ می‌کنند.

هیچ کس در توانایی‌ها و خدمات ارزشمند زنان در جامعه و تاریخ شك ندارد. آنها در برخی از صحنه‌ها حتی از مردان نیز جلوتر هستند، ولی بی‌ارزش کردن و بهاء ندادن به امور خانواده و تربیت فرزندان و کشاندن زنان به جامعه و محول کردن کارها و مشاغلی که بر عهده مردان است، آنهم با دستمزدهای ناچیز، واقعاً نوعی تجاوز به حقوق زنان و بیگاری کشیدن از آنان است که مفاسد و لطمات جبران ناپذیری را به خود زنان و به جامعه و کانون خانواده‌ها وارد می‌سازد.

جالب است بدانیم موضوع دفاع از حقوق زن در غرب در زمانی شدت گرفت که کارخانه‌ها به دنبال انقلاب صنعتی، نیاز شدیدی به نیروی کار ارزان قیمت داشتند که در این رابطه، زنان به عنوان نیروی کار به دستمزد ناچیز شناخته شدند.

خانم کلیور السون روانشناس معروف می‌گوید:

«تحقیقات نشان می‌دهد که زنان علاقه‌مند هستند که تحت نظر اشخاص دیگری کار کنند و از مرئوس بودن و تحت نظر دیگران کار کردن بیشتر خوششان می‌آید. خانم‌ها بیشتر تابع احساساتند و آقایان تابع عقل و منطق. بسیار دیده شده است که خانم‌ها از نظر هوشی بالاتر از مردان هستند ولی نقطه ضعف آنها احساسات شدید آنان است. مردان همیشه عملی‌تر فکر می‌کنند و بهتر قضاوت می‌کنند و سازمان دهنده بهتری هستند و بهتر از زنان هدایت و رهبری می‌کنند و برتری روحی مردان بر زنان چیزی است که خداوند، طراح آن بوده است و هر چقدر خانم‌ها بخواهند با این واقعیت مبارزه کنند، بی‌فایده است. خانم‌ها به خاطر اینکه حساس‌ترند باید قبول کنند که به نظارت آقایان در زندگی نیاز دارند. کارهایی که به تفکر مدام و تصمیم‌گیری‌های دقیق نیاز دارد، زن را خسته و ناتوان می‌کند. بزرگترین هدف خانم‌ها در زندگی، تامین شدن است و وقتی به این هدف رسیدند، دست از فعالیت می‌کشند.» [xxvi]

اکنون این سؤال مطرح است که با آن همه سفارشات دینی و اعترافات روانشناسان غربی، آیا صحیح است که زنان بی‌قید و شرط، به مشاغل اجتماعی وارد شوند و مدیریت‌های اجتماعی خصوصاً مدیریت‌های کلان به آنها واگذار شود؟!

هم اکنون در کشور ما صدها هزار شغل به تصرف بانوان درآمده است، شغل‌هایی که باید در اختیار مردان بیکار قرار می‌گرفت تا در پرتو آن تشکیل خانواده میدادند. آمار دختران و پسران تحصیل کرده‌ای که به دنبال شغل و کار هستند، رشد فزاینده‌ای به خود گرفته است و از آنجا که دختران، به حقوق و دستمزد ناچیزی قناعت می‌کنند و مطیع‌تر و فرمانبردارتر از مردان هستند، از شانس بیشتری برای اشتغال به کار برخوردارند و واقعاً زنان و دختران جویای کار یا شاغل، به عنوان یکی از عوامل بیکار ماندن مردان و پسران بیکار محسوب می‌شوند. از سوی دیگر درصد ورودی‌های دختران به دانشگاه‌ها بیشتر از پسران شده است و دختران می‌توانند تقریباً در تمام رشته‌های تحصیلی شرکت کنند، رشته‌هایی که هیچ‌گونه سنخیتی با توانایی‌ها و روحیات زن و فرهنگ و باورهای ملی و مذهبی ما ندارد؟ آیا این موارد برای جامعه اسلامی ما یک افتخار است یا یک ننگ؟ و به راستی مقصر چنین وضعی چه کسانی هستند؟

طبیعی است که پیامد چنین وضعی، بالا رفتن سن ازدواج و افزایش سطح انتظارات دختران، رشد فزاینده آمار طلاق، افزایش روابط جنسی نامشروع و سست شدن بنیان خانواده‌ها و اختلافات خانوادگی و محروم ماندن بسیاری از فرزندان از محبت مادری خواهد بود.

اگر این وضع و روند به همین شکل، ادامه و افزایش یابد، قطعاً جامعه اسلامی ما را با یک بحران اجتماعی و فرهنگی دچار خواهد کرد، بحرانی که پیامدها و خسارت‌های جبران ناپذیری را به عصر ما و نسل ما وارد خواهد ساخت.

امید است که متولیان فرهنگی کشور به وسیله بالا بردن فرهنگ ملی و دینی و آگاه ساختن نسل جوان از خطرات فرهنگ منحط غرب، جامعه اسلامی را به سوی تعادل و عدالت بیشتر هدایت نمایند.

. نهج البلاغه، کلمات قصار. [i]

[ii]. کتاب المرأة في كل الاسلام، مریم نورالدین فضل الله، ص 45.

[iii]. جامعه شناسی اشتغال زنان، خدیجه سفیری، ص 137.

- [iv]. سوره حجرات: 13.
- [v]. سوره زمر: 6.
- [vi]. سوره طه: 55.
- [vii]. من لايحضر الفقيه، ج3، ص379.
- [viii]. سوره تحریم: 11.
- [ix]. سوره آل عمران: 42.
- [x]. سوره احزاب: 35.
- [xi]. سوره نساء: 19 و 32.
- [xii]. بحارالانوار، ج101، ص91.
- [xiii]. الكافي، ج6، ص4.
- [xiv]. وسائل الشيعه، ج21، ص514.
- [xv]. الكافي، ج5، ص321.
- [xvi]. وسائل الشيعه، ج12، ص152.
- [xvii]. بحارالانوار، ج100، ص255.
- [xviii]. همان، ج43، ص24.
- [xix]. سوره نساء: 34.
- [xx]. سوره احزاب: 33.
- [xxi]. سوره بقره: 187.
- [xxii]. سوره بقره: 223.
- [xxiii]. الكافي، ج5، ص510.
- [xxiv]. بحارالانوار، ج100، ص255.
- [xxv]. بحارالانوار، ج100، ص258.
- [xxvi]. نظام حقوق زن در اسلام، صفحه 185 به نقل از مجله زن روز شماره 101.